

УДК 81'282:821.161.2

ББК 81.2 Ук-5

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ РИСИ В ПОЕЗІЇ МАРІЇ МАТІОС

У статті проаналізовано вживання діалектизмів різних мовних рівнів у поетичній збірці М.Матіос «Жіночий аркан у саду нетерпіння». Особливу увагу звернено на характеристику семантичних груп лексичних діалектизмів у названій книзі.

Ключові слова: діалектизм, гуцулізми, поезія, М.Матіос.

Народні говори і літературна мова утворюють нерозривне ціле, органічно доповнюючи одне одного. Дві вказані форми функціонування національної мови не роз'єднані між собою, а, як зазначає І.Г.Матвіяс, діють як єдиний засіб вираження духовного життя народу. Літературна мова живиться соками народних говорів, народні говори завдяки літературній мові набувають більшої суспільної значимості [4, 161]. З особливою виразністю риси народних говорів виявляються у мові художньої літератури, оскільки творчість представників українського красного письменства більшою чи меншою мірою позначена колоритом рідного для них говору. А це означає, що «мова художньої літератури не конгруентна літературній мові, ...в ній можуть використовуватися позалітературні мовні засоби художнього зображення. Вивчення мови белетристики у її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературно-нормативного і територіально-діалектного» [2, 347]. Тому художні тексти різних авторів з погляду використання в них гуцульських діалектизмів уже були в центрі уваги багатьох дослідників. Однак такі розвідки стосуються переважно прозових творів, меншою мірою аналізувалися поетичні полотна [див., напр., 8].

Предметом аналізу у пропонованій статті стали діалектні риси у збірці віршів сучасного поета, прозаїка, публіциста Марії Матіос «Жіночий аркан у саду нетерпіння». Про «викшталтованість» її стилю, про «розкошування (читача – Л.П.) в буковинських лексичних потоках-розтоках» [7, 8] уже вказувалося в літературі. У тому, що її тексти дихають свіжістю, захоплюють нас новизною й небуденністю, що хочеться до них повертатися ще і ще раз, неабияку роль відіграють, на нашу думку, численні діалектизми, які щедро розсипала авторка сторінками названої збірки. М.матіос є уродженкою с. Розтоки на Буковині, «гуцулкою до мозку кісток» [6, 255; 3, 173], і це виразно позначилося на мовній палітрі її поезій.

Діалектизми є для мисткині важливим засобом художнього відтворення місцевого колориту. Читаючи рядки її віршів, відчуваємо глибоку, міцну закоріненість авторки в багатющу, живу народномовну стихію і, що, на наш погляд, дуже цінно, намагання прилучити до неї читача, спонукати нас зануритися у свіжість, якою дихають непересихаючі діалектні джерела, відчуті їхню красу й неповторність. Здається, пером поетеси керує нестримне бажання зробити вузькоговіркове надбанням ширшого загалу.

Серед морфологічних діалектних рис, які притаманні мові аналізованих поетичних творів, відзначимо такі: 1) залишки форм двоїни (*дві булаві*); 2) збереження історичного закінчення іменників родового відмінка однини (*смерти*); 3) усічення форми прийменника *до* у сполученні з іменниками та займенниками (*д горі, д тобі, д собі*); 4) препозитивне розміщення *ся (сь)* щодо дієслів (*ся напила*); 5) використання підсилювальної частки *май* для творення вищого ступеня порівняння прикметників та прислівників (*...бесаги радості важкі. / ...бесаги болю ще май важчі* [5, 111]). Деякі з названих говіркових особливостей вживаються частіше (напр., 3, 5), інші ж використовуються непослідовно (напр., 2).

У творах М.Матіос виявлені і словотвірні діалектні риси, зокрема досить часто для деривації похідних прикметників від ад'єктивних твірних основ на позначення сильного вияву ознаки авторка послуговується словотвірними

суфіксами *-іськ-*, *-юськ-*, які не зафіксовані серед формантів літературної мови з цим значенням (*мокріський, молодюський, тонюський, чистюський*): ... *це мокрий-мокріський ліс / до вогнища мокрого горнеться* [5, 41]; *Бо ти не молода – молодюська!* [5, 119]; *І чистюська колись, / А тепер – як остання блудниця – / поплететься душа / Ні за ким й ні до кого крізь ніч* [5, 28].

Серед фонетичних особливостей гуцульських говірок у поезіях, що ввійшли до збірки, представлена тільки заміна в деяких словах звука *л* звуком *в* (*смертевний, сопівка*), а також використання голосного *о* замість *і* (*война*).

Однак, як засвідчує наш аналіз, найповніше у творах М.Матіос репрезентовані лексико-семантичні діалектизми різної частиномовної належності. Вони є неоцінним засобом відтворення колориту карпатського краю і представляють різні за значенням пласти лексики. Найширше у її поезіях маніфестовані іменники. Уже в самій назві збірки вжитий діалектизм *аркан* «гуцульський чоловічий танець», а це налаштовує й на наступні зустрічі з, можливо, для більшості читачів екзотичними лексемами.

Широко представлені в поезіях назви музичних інструментів: *флюяра* «довга сопілка без денця», *трембіта* «духовий музичний інструмент – дерев'яна труба (до 3-х м довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою», *дримба* «щипковий музичний інструмент». Напр.: *Флюяра а чи ліра / Колись про нас розплачеться, чудна* [5, 49]; *Натискують пальці й сьогодні, / немов на курок – на дримбу* [5, 194]. В аналізованих текстах зустрічаємо похідні від них назви осіб: *дримбач, трембітач*. Напр.: *Ах, ні межі, / ні стриму, / спину – / Лиш сиві косми дримбачів* [5, 22]. Групу особових назв доповнюють такі лексеми: *жона* «дружина, жінка», *лайдак* «зневажл. ледар», *любас, любчик* «коханець», *любаска* «коханка», *газда* «господар», особливі форми звертань *бідашка* «бідаха, біднятко, пестл. про хлопця: милий, коханий», *душко*. Напр.: *Тобі я, мій соколе, рада, / Бо ти мені кажеш: / – Жона. / І цьому – ніхто не завадить* [5, 77]; *Я за нами, душко, учорашніми, / як за вісімнадцятьма, баную* [5, 178].

Кількісно великою групою лексичних діалектизмів-субстантивів у віршах М.Матіос є слова на позначення географічних об'єктів: *гать* «гребля», *кичера* «гора; стрімка гора, поросла лісом (крім вершини)», *мочар* «трясовина, заболочена місцевість», *нетрудне* «невідоме місце», *плай* «стежка в горах», *полонина* «високогірне пасовище». Напр.: *Яка ж я молода! / Як ці блискучі роси на пляях, / Що листя обцілюють тоненьке* [5, 119]; *І олень трубив на мочарі* [5, 159].

Чимало діалектизмів зустрічаємо серед назв страв: *бринза* «спеціально приготовлений для зберігання посолений сир», *кулеша* «густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді», *вар* «узвар», *гусянка* «спеціально заквашене кип'ячене молоко». Напр.: *...це сіно, як свіжа кулеша / парує, / бо дощ перейшов* [5, 40]; *При смілості і флязі вару / Подалі від людей жєну / Надій обстрижені отари* [5, 204]; *...свіжий туман. / Свіжий, мов гусянка, / білий* [5, 234].

Багатством і різноманітністю відзначаються назви одягу та прикрас: *кептар* «хутряна безрукавка», *запaska* «жіночий поясний одяг з двох полотнищ», *волічка* «груба нитка для ткання», *гердан* «жіноча прикраса для шиї», *пацирки* «намистини». Напр.: *Зацвітаю сама, як волічка / На сорочках* [5, 150]; *Котиться в річку / білий туманний гердан* [5, 234].

Часто говіркові слова авторка використовує для називання звірів та птахів: *білиця* «білка», *гадина* «гадюка», *лань*, *ланя* «олениця», *каня* «шуліка», *половик* «яструб», *бузьки* «лелеки». Напр.: *Ти перелітуєш, як лань, – / Між трав, під небом, серед лісу* [5, 8]; *Я впіймана, як ланя, – у загін. / Обставлена із чотирьох сторін* [5, 86]; *Час, коли стогнуть вітри і кані* [5, 50].

У поезії М.Матіос нерідко діалектними словами передаються назви почуттів людини: *люба* «кохання, любов», *туск* «туга, сум», *банування* «сумування». Напр.: *І гілля рук огорне туск* [5, 149]; *Що тобі ці слова невимовні? / А мені – банування до смерті* [5, 182]; *Її серце з люби посивіє / Сизим голубом на зорі* [5, 202].

Своєрідну групу утворюють назви рослин: *афини* «чорниці», *голубінка* «бот. сиріжка (гриб)», *жереп* «бот. гірська карликова сосна», *матриган*

«дурман, отруйний корінь», *джинджори* «бот. тирлич», *ружа, рожа* «троянда». Напр.: *І слова, / Як на гребінку афину, / наниже* [5, 38]; *Змарніють дикі рожі уст* [5, 149]; *О, дайте хтось матригану, / Щоб раз – навік усе забути* [5, 204].

Досить численними є слова на позначення домашнього та господарського начиння: *бесаги* «дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече або через спину коня», *бербениці* «дерев'яна посудина подовгастої форми із двома днами для зберігання сільськогосподарських продуктів, переважно молока і бринзи; діжечка», *бутлик* «скляна частина гасової лампи, в яку наливають гас», *гребінка* «пристрій для збирання чорниць», *гринджоли* «сани», *коверець* килим», *фіра* «підвода». Напр.: *...на коверцях листу, / коверцях, / прикрій від болю / серце* [2, 111]; *Мов лечу на татових гринджолах / В преісподню* [5, 276].

Цікавими є діалектні назви явищ природи: *верем'я* «погода», *раптівка* «раптовий короткочасний дощ, злива», *студінь* «холоднеча, холод», *туча* «1) бурхлива злива з вітром і громом; 2) темна грозова хмара; 3) град». Напр.: *Я потрошки відходжу. / Як сад після тучі* [5, 96]; *Шумить у скалі раптівка / І грім дуже близько б'є* [5, 222].

М.Матіос активно використовує специфічні назви будівель різного призначення: *гражда* «замкнутий по периметру комплекс дерев'яних житлових споруд; гуцульський архітектурний стиль», *колиба* «житло лісорубів, пастухів», *оборіг* «повітка на чотирьох стовпах для сіна, збіжжя, соломи», *струнка* «кошара, загінка»: *Золу – як сіль – пересипаєш / На місці спалених колиб* [5, 65]; *Ти був запашний, мов сіно / У кичері в оборозі* [5, 115].

Низкою діалектизмів представлені назви, пов'язані з сільською виробничою діяльністю: *трина* «січене сіно», *міцка* «перша вовна», *дараба* «пліт, збитий з кругляків, який сплавляють по ріці», а також назви зброї: *гвер* «гвинтівка», *кріс* «рушниця». Напр.: *І впала – наче сіль з очей, / З моїх надій остання міцка* [5, 205]; *У верем'я чи у годину / Я хочу тут вродить дитину, / Запеленати в теплу трину – / Й заснути в тебе на плечі* [5, 23]; *Ці руки хрестились до гвера, / Коли був іконою гвер* [5, 194].

У житті гуцулів тісно переплетені два простори – реальний та ірреальний, що на мовному рівні виявляється у функціонуванні багатьох лексем на позначення надприродних сил та людей, які можуть, за народними віруваннями, керувати цими силами. В аналізованих поезіях часто натрапляємо на такі слова: *арідник* «найстарший чорт», *бісиця* «1) міф. уявна надприродна істота, лісова жінка, яка могла заманювати пастухів до лісу, ввижаючись їм у вигляді жінки чи дівчини; 2) перен., лайл. сварлива жінка», *чугайстриця* «жін. до чугайстер: нелихий лісовий дух», *мольфарка* «чарівниця», *примівник* «людина, яка лікує різними традиційними, немедичними засобами». Напр.: *І ти перейдеш огненну ріку / Задля обіймів цієї чугайстриці, / Мольфарки, / Злодійки, / Бісиці із бісиць, / Змії, / Голубки – / Жінки золотої* [5, 145]; *Роби зі мною, рідний, / щось роби – / Мій гасиде із голої юрби, / Ариднику із ликом Миколая* [5, 267]; *Украдімо для себе тиждень літа, / І не треба нам примівника* [5, 220].

М.Матіос вводить у свої тексти і деякі говірково марковані антропоніми: *Дзвінка, Дзвінчук, Довбуш, Нічай* «ворожбит із Верховини». Напр.:

*Вбираю кептар і запаску,
Шнурочком підводжу брови:
Іду шукати на себе напасті,
Наче невірниця Дзвінчукова* [5, 230];
*Господи, прости,
Що сміюся голосно і дзвінко,
І що не Олекса Довбуш ти,
І що я сучасна жінка Дзвінка* [5, 294].

Часоплин у гуцулів тісно пов'язаний зі святами (празниками) християнського календаря. І це яскраво засвідчено в поезії М.Матіос. дуже часто в її творах зустрічаємо такі: *Варвари, Сави, Миколая, Стрітєння, Паска, Великдень, Петра і Павла, дві Богородиці, Покрова, Димитрія, Михайла, Василія, Юрія, Георгія, Іллі* тощо. Напр.: *Вчора – Паска. / А завтра – Юрія, / А сьогодні – Стрітєння нас* [5, 108]; *Під Покрову чи до Івана / Візьмуть музику: трембітачів* [5, 198] та ін.

Порівняно невелику групу в аналізованій збірці складають прикметникові діалектизми: *зимний* «холодний», *празничний* «святковий», *файний* «гарний», *фіглярський* «жартівливий, пустотливий», *цвітастий* «кольоровий». Напр.: *І злива молода нам перемісить / Велику смуту зимної душі* [5, 109]; *Я вберусь в спідниці цвітасті, / Коси чорні – як вороння* [5, 264]; *І поки ви десь – тут буйтури ревуть / На ваші забави фіглярські* [5, 12].

Органічною складовою творів М.Матіос є гуцулізми-дієслова, серед яких: *банувати* «тужити, сумувати, жалкувати за кимсь», *вівкати* «кричати», *забагнути* «забажати, захотіти», *змаціцькатись* «зробитися малим», *мольфарити* «ворожити, займатися знахарством», *напудити* «налякати», *нипати* «шукати», *пантрувати* «стерегти», *публічити* «знеславлювати, зводити наклеп», *файкувати* «курити», *фівкати* «свистіти». Напр.: *Але, душко, так, як я баную, – / Лиш за мамою за рідною банують* [5, 178]; *І нас тут також хтось пантрує, Як дідо худобу із псом* [5, 270]; *А чи йому також забаглось неба?* [5, 74].

Серед прислівників-діалектизмів виявлено лексеми на позначення внутрішнього стану людини, поодинокі прислівники способу дії, часу, місця: *банно* «сумно, тужно, жаль, шкода», *бійно* «страшно, юоязко, небезпечно», *пудно* «страшно», *видко* «видно», *нагло* «раптово», *нарік* «наступного року», *отутки* «тут». Напр.: *З кульбабки нагло вродиться розлука* [5, 47]; *Ой, правдива та правдонька, якої не видко* [5, 269]; *А я уперта. / І мені не бійно* [5, 143].

Засвідчені і службові говіркові слова, зокрема сполучник *заки* «поки», частка *бігме* «част. вживається для підтвердження чогось, запевнення в чомусь; їй богу, чесне слово», своєрідні вигуки *ой, сіда-ріда, сіда-дана*.

Характерним для поетичного письма М.Матіос є часте використання з метою порівняння замість сполучника *як* сполучника *що*. Напр.: *Як жбан, би тріснуло ждання, / І стрілило б, що сік з чорниці* [5, 65]; *Плеса очей – що ніч: / Холодно, та не бійно* [5, 79]; *О, ця печаль ввійшла у кров – що в моду* [5, 160]; *Ми – що дві придорожні лані / Під прицілом гучних коліс* [5, 162]; *Стебельця трав – граційні, що вакханки, – / Милуються із вітром при зорі* [5, 235]; *А ти десь за тихим Дунаєм / І за дунаями розлук, / За небом, за морем холодним, / За синім, за*

чорним, **що** крук [5, 249]; Сльоза – **що** ніж – розітне груди, / І десь під горлом зашкребе [5, 267]; У цій душі тепло. / І солодко, **що** в мамі [5, 287] та ін.

Нерідко М.Матіос вдається до художнього прийому ампліфікації – використання у порівняно невеликому віршовому тексті одразу багатьох гуцулізмів (як морфологічних, так і лексичних), які пронизують цей текстовий простір, надаючи йому неповторного місцевого забарвлення, переносячи читача в рідноговіркову стихію авторки. Наведемо деякі фрагменти:

*Нас боронять гуцульські **г**ражди –*

Ні жовнірів, ані межі.

*Тут ми вольні – бо тут ми **г**азди*

І самі собі сторожі [5, 20];

*...Вже вечір туманом **ф**айкує,*

і просяться в космос сіна.

*І дід, що худобу **п**антрує,*

Солодкого цідить вина

*І **б**ринзи виносить з **к**олиби [5, 26];*

*Із неіснуючих **к**олиб*

*Зів'яла **в**атерка горіла.*

...І я зів'яла б, наколи б

*Тебе спросоння тут **у**здріла [5, 65];*

*Ця розлука – **щ**о об серце рашиплем.*

*Ні один **ї** вітер не задує.*

*Я за нами, **д**ушко, учорашніми,*

*Як за вісімнадцятьма **б**аную [5, 178];*

На цім горбі передихну.

*Під цим корчем гаддя **н**апудить.*

*З **п**олонини в **п**олонину...*

***О**тутки нас застане **с**тудінь [5, 204].*

Використовуються у названій збірці цілі сім'ї діалектних слів – твірне та кілька похідних: *афини, афинник, афинниковий; дримба, дримбач; флюяра, флюярка; мольфи, мольфар, мольфарка, мольфарство, намольфарити* та ін.

Багато з названих діалектних слів зустрічаємо неодноразово. До найбільш уживаних належать: *аркан, афини, колиба, плай, полонина, флюяра* тощо. Як бачимо, більшість із них пов'язані з реаліями життя гуцулів, тобто це ті діалектні слова, які в літературній мові не мають загальнонародного відповідника.

Нерідко М.Матіос намагається здійснювати своєрідне «олітературнення» деяких діалектизмів. Це стосується їх звукового оформлення, зокрема нівелювання притаманного для гуцульських говірок уживання голосного *i* замість *a* після м'яких приголосних (*гуслінка* – гусянка), відсутність характерного ствердіння приголосних у кінці слів (*коверец* – коверець). Таке наближення гуцулізмів у плані вираження до загальноновживаних лексем скорочує шлях до входження їх у скарбницю літературної мови.

Значення багатьох гуцульських діалектизмів М.Матіос часто пояснює у підрядкових примітках, що полегшує тим, для кого її рідна говірка є незрозумілою, сприйняття змісту. У цьому виявляється прагнення авторки, з одного боку, ввести якнайбільше говірково маркованих лексем у свої поезії, а з іншого, не відштовхувати читача від своїх текстів. Очевидно, що у збірці подаються тільки ті значення багатозначного слова, які використані у віршах. Напр., слово *острива* характеризується двома значеннями: «1) кусок сукуватого дерева (переважно ялини), на якому сушать сіно, снопи; 2) копичка сіна, укладена на остріві» [1, 141]. У сегменті ж *...І гострий, мов гуцульська острива, / Передінфарктний біль тебе пониже* [5, 38] поетка вжила його у першому значенні і відповідно розтлумачила як «затесаний до верху стовбур, на який складають стоги сіна». Однак хочемо зауважити, що в деяких випадках авторське визначення діалектизмів не зовсім збігається зі значеннями, зафіксованими у словнику. Порівняймо: значення слова *струнка* М.Матіос подає як «кошара, загінка» [5, 21]; а в словнику відзначено, що *струнка* – це «вузький прохід у кошарі, через який пропускають (по одній) вівці для доїння» [1, 178]. Назви відображених у семантиці вказаного говіркового слова об'єктів перебувають у відношеннях ціле – частина. Оскільки мовцеві знайоме ще й таке значення, то це варто врахувати лексикографам при укладанні доповненого словника гуцульських говірок.

Іноді пояснення значень гуцулізмів знаходимо безпосередньо у текстовому просторі поезій, оскільки авторка доречно вводить у нього відповідні загальнономовні синоніми. Напр.:

...то трохи страшно

(по-гуцульськи – «пудно»):

Жаги чи смерти незбагнений свист...

І трохи жаль

(а по-гуцульськи – «банно»),

Що є, як є [5, 33];

В чоренній темені ночей

Я помаліла – я змаціцькалась [5, 204];

Тулюся чолом до одвірка

І думаю, хто я є?

Скрадлива білиця-білка,

Що в лапці горіх несе?

Чи просто щаслива жінка? [5, 222].

Таким чином, у системі словесно-зображальних засобів поетичних творів М.Матіос неабияку роль відіграють діалектизми, які є потужними джерелами, що живлять повноводну ріку літературної мови. Її вірші засвідчують багатство й різноманітність лексичної скарбниці рідного для неї говору, з якої вона видобуває словесні перлини й намагається долучити до цього нев'янучого запашного багатобарв'я своїх читачів та запрошує скуштувати, за висловом самої ж поетеси, «чару гуцульської мови».

1. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. редактор Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

2. Грещук В.В. Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків // Грещук В.В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Упор. Р.Бачкур. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 520 с.

3. Марія Матіос // Матіос М. Майже ніколи не навпаки. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 176 с.

4. Матвіяс І.Г. Українська мова та її говори. – К.: Наук. думка, 1990. – 168 с.

5. Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 308 с.
6. Про автора // Матіос М. Нація. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 256 с.
7. Римарук І. «Трояка Ружа, або Солодка Даруся» // Матіос М. Солодка Даруся. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 176 с.
8. Ципердюк О.Д. Діалектизми в мовостилі Василя Герасим'юка // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. – Вип. 31 / редкол.: Г.Ф.Семенюк (гол. ред.), А.В.Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 1. – К.: Твім інтер, 2008. – С. 372-288.

In this article it is analyzed using of the hutsulism of different linguistic levels in the collection of the poetical works of M.Matios «Woman's arkan (dance masculine of hutsuls) in the garden of impatience». Special attention is turned on the characteristic of the semantic groups of the lexical dialectisms in the mentioned book.

Key words: *dialectism, hutsulism, poetry, M.Matios.*